ORTODOKS MARKSİZMİN UFUK AÇICI BİR ENTELEKTÜELİ: İDRİS KÜÇÜKÖMER

Ali K. Metin

İdris Küçükömer'i okumak, temel itibariyle siyasal iktidar çatışmalarının iktisadi arkaplanına yönelik bir çözümleme çabasına tanıklık etmek demektir. Küçükömer Osmanlı-Türk modernleşmesinin Marksist bir yorumunu tarihsel bütünlük içerisinde ortaya koymuş entelektüel bir kişilik çizer. Ayrıca onda, siyasetle sosyolojinin, bilimle ideolojinin birbirine eklemlendiği, daha doğru deyişle kenetlendiği bir tavır adamı portresini buluruz. 'Türkiye'nin kurtuluşu' meselesi Küçükömer için sadece entelektüel bir retorik olmayıp, düşünsel performansını belirleyen bir duyarlılık ve sorumluluk hali olarak kendini gösterir. Yazılarındaki eleştirel üslup ve tekrarların yanı sıra, politik gündemi yakından takip etmiş olması da bunun bir sonucu kabul edilebilir. Ancak Küçükömer'in en dikkat çekici tarafının, onu nispeten popüler hale getirmiş olan aykırılığı olduğu belirtilmelidir. Popülerleşme ile aykırılık arasındaki ilişkiyi bilhassa resmi ideoloji bağlamında kurmamız doğru olur. Çeşitli toplum kesimleri ile resmi ideoloji arasındaki soğukluk veya mesafe resmi ideolojiye yönelik sorgulamaları cazip hale getirebilmektedir. Bununla beraber yerleşik görüşler resmi ideolojinin kontrolüne ve dahası buyruğuna tabi kılınmış durumdadır. Dolayısıyla, buradaki aykırılığın yerleşik görüş ve kanaatler dolayımında resmi ideolojiyi karşısına aldığını söylemek mümkün. Küçükömer'i okumak, bunun için resmi tarihin ve ideolojinin sorgulanmasında önemli bir basamağı teşkil eder. Şiirimizin uç beylerinden Ece Ayhan'ın resmi tarihi ve iktidarı sorunsal-

tezkire, *düşünce, siyaset, sosyal bilim dergisi, yıl 11, sayı 27-28, temmuz / ekim 2002, s. 163-173*

laştıran tavrı neyse; Küçükömer'in sosyolojik yaklaşımı da buna mütekabil bir yerde durmaktadır. Ece Ayhan'ın Küçükömer'i 'sıkı' ve 'marjda bir düşünür' (Ayhan, 1993: 68) olarak tanımlaması da böyle bir mütekabiliyetle ilgili görülebilir.

İdris Küçükömer'in yerleşik-resmi görüşleri tersine çeviren tezleri dolayısıyla marjda durduğuna şüphe yok. Ancak 'sıkı' bir düşünür olduğu konusunda bazı çekinceler konabilir. Şayet ideolojik anlamda bir 'sıkı'lıktan söz edecek olursak bu Küçükömer için tam yerine oturan bir niteleme olacaktır. Entelektüel ufkunun genişliği, sorunları derinlemesine ve güçlü bir muhakemeyle irdeleyişi de buna destek olabilir. Fakat metodolojik anlamda onun 'sıkı' bir sosyal bilimci olup olmadığı tartışılır. İdeolojik söylemin bilimsel yaklaşıma içselleşmesinden kaynaklanan vulgar bir düşünsellik, Küçükömer'in tezlerine karakteristiğini veren temel faktör olmuştur. Bir yandan doyumsuz ve derinlikli bir araştırma çabası gösterdiği halde, öbür yandan ideolojik öncüllere dogmatizm derecesinde bağlı kalmış olması bilimsel disiplin ve nesnellik kriterleri açısından güvenilirlik sorununu fazlasıyla hissettirmiştir. Ancak, Nuray Mert'in ifadesiyle "Küçükömer'in neye niçin karşı çıktığını bizzat kendisinin kavramsal açıdan temellendirememiş" (Mert, 2000) olduğunu söylemek büyük bir haksızlık olacaktır sanıyorum. Sorun temellendirememe değil, ideolojik kavramların bilimsel araştırmaya boca edilmesiyle yapılan bir temellendirme biçiminin disiplinsizliğiyle ilgilidir. Ne var ki buradaki disiplinsizliği bir 'kafa karışıklığı' gibi algılamamak, konuyu esas itibariyle epistemolojik açıdan değerlendirmek gerekir. Zira sosyal bilimlerdeki nesnellik sorunsalı, ideolojilerin etki alanını hem genişleten hem de yer yer meşrulaştırabilen bağlamlar içermektedir. Daha açıkçası ideoloji, Marksizmin 'bilimsel sosyalizm' olarak adlandırılmasında olduğu gibi kendi bilimsellik nosyonunu oluşturabilmektedir. Bu durumda bilimselliğin nirengi noktasını yaklaşımdaki metodolojik tutum oluşturmaktadır diyebiliriz. Marksist/ideolojik öncüllere tümel bir doğruluk değeri verilerek araştırmanın bu bağlamda tümdengelimci bir metodolojiyle yürütülmesi, onun bilimselliğini ortadan kaldıracak ölçüde ciddi ve haklı kuşkular doğurabilmektedir. Kelamın felsefe olarak kabul edilmeyişiyle bilimin ideolojik söyleme indirgenişi arasındaki yakın benzerlikler burada bir kavrayış kolaylığı olsun diye dikkate alınabilir. İdeoloji ile bilimin içerdiği tekabüliyetler ise ayrı bir husus olup, söylediklerimiz Marksizm'in bilimsellikten tamamen uzak olduğu anlamına getirilmemelidir. Bilimsellik açısından aslolan metodolojik tutumdur. Marksizm'in bilimsel bir çabanın ürünü oluşu başka; metodolojik çerçevede bilimdışı sayılması gereken ve bugün 'ortodoks' olarak ifade edilmekte olan Marksist dogmatizm başka bir şeydir. Küçükömer'in bu anlamda ortodoks-Marksist kategori içinde değerlendirilmesi mümkün olabilmektedir.

Ortodoks Marksizm'in en önemli ayırt edici özelliği bilindiği gibi ekonominin tek temel-belirleyici kabul edilmesidir. Ekonominin yanında üstyapı ku-

rumlarının belli bir özerkliğe sahip olduğunu/olabileceğini ileri süren ve Althusser geleneği diye anılan birtakım yaklaşımlar ise ortodoks Marksizm'in dışında yer almakta. Althusserci yaklaşım, siyasal-toplumsal gerçekliği açıklamada yalnız ekonominin değil ideoloji gibi pratiklerin de belirleyici faktör olarak alınabileceğini ileri sürmüş, bunun bilhassa modernleşme sürecinde ortaya çıkan karmaşık ilişkilerin çözümlenmesindeki zorunluluğunu vurgulamıştır. Ortodoks Marksizm'den 'tarihi determinizm' odağında önemli bir sapma gösteren bu geleneği, esasen Marksizm'in bilimselleştirmesi ihtiyacının motive ettiği söylenebilir. Allthusserciliğin sadece altyapı-üstyapı ilişkisiyle sınırlı kalmadığı; bizatihi insanın kendisinin ekonomik beklentilere indirgenemeyecek bir varlık olarak ele alınabileceği söylemi onun ortodoks Marksizm'den en ciddi sapması olarak ifade edilmelidir. Bu çerçevede İdris Küçükömer'i 'maddeci' yaklaşımı itibariyle ortodoks Marksist kategoriye dahil etmek mümkün; üstyapı kurumlarına yaklaşımı açısından ise bunun ikircikli olduğu ve Althusserci geleneği izlediği düşünülebilir. Fakat ATÜT'çü yaklaşım sebebiyle -aşağıda açıklanacağı üzere- öyle olmadığı gayet açıktır.

Düzenin Yabancılaşması kitabını (Küçükömer'in temel yaklaşım ve tezlerini bütünlüklü bir çerçeve içinde sunmuş olması bakımından) temel alarak baktığımızda, materyalist kavramlaştırmanın Küçükömer'in sosyolojik yaklaşımına tam anlamıyla hakim olduğunu görüyoruz. Toplumsal ve siyasal öznelerin tutumları hemen hemen tamamen ekonomik dürtülerle açıklanır. Yer yer ekonomiyle ilişkisi kurulmayan durum veya fenomenlerin nedensel mahiyeti ise 'belirsiz' şekilde bırakılmaktadır. Küçükömer sosyolojik çözümlemelerini 'ekonomik çıkar' nosyonuyla temellendirirken 'gerçeklik' bağlamını hiç dikkate almaması veya böyle bir sorunsallaştırma ihtiyacını ifade etmemesi dolayısıyla Marksist tümdengelimciliği metodolojik bir tavır haline getirmektedir. Bu ise Sartre'ın "gerçeklik Marksisttir" önermesini *apriori* bir konuma getiren, böylece gerçekliği ideolojik söylemle sınırlandıran yahut özdeşleştiren dogmatik aklın bir tezahürü olmaktadır. İdeolojik öncüllerin araştırmayı yapılandırması bilimsel sosyalizm gibi dogmatikçi retoriklerle dahi olsa bilimsel açıdan kabul edilemezdir. Daha açıkçası bilimsel öncüller her halükarda ampirik araştırmalara açık nitelikte olmak zorunluluğu taşır. Gerçeklik ne tek bir anlam düzeyine indirgenebilir ne de (altyapı-üstyapı türünden) belli bir düzeyler hiyerarşisine sabitlenerek çözümlenebilir. Küçükömer'in ortodoksluğu da tam bu şekilde Marksizm'in dünya görüşünü bilimsel nesnelliğin (olguların) yerine koymasından kaynaklanmaktadır. Diğer taraftan altyapı-üstyapı ilişkileri açısından bakıldığında Küçükömer'in tezleri, ilk etapta Althusserci yaklaşımı izliyor gibi görünür. Bilindiği gibi, Küçükömer'in Türk modernleşmesine yönelik eleştirilerinin odağında siyasal gücün ekonomik yapı üzerinde oluşturduğu hegemonya vardır. Üretici güçlerin siyasal süreç üzerinde belirleyici duruma gelememeleri, başka deyişle siyasal gücün üretici güçlerden görece bir

özerkliğe sahip olması Türkiye'deki çarpık modernleşmenin bir göstergesidir. Ancak Küçükömer siyasal yapının belirleyiciliğini Doğulu toplumlarla sınırlamış olduğundan dolayı Althusserci gelenekten ayrılır: Batılı, yani diyalektik temellere sahip toplum yapısı tamamen ekonomik altyapının belirleyiciliğiyle açıklanmak durumundadır. Olması gereken de budur. Üretim ilişkilerinin sınıf çatışmasını ortaya çıkaracak ölçüde gelişemediği yerlerde her türlü modernleşme biçimi son kertede iktidar güçlerinin çıkarları doğrultusunda belirlenmektedir. Siyasal güçler üretim ilişkilerini kendi lehine devam ettirmektedirler. Böyle bir yapı, ister istemez devlet-merkezli bir sosyolojik temellendirmeyi beraberinde getirecektir.

Batı-Merkezli Bir Tipoloji Olarak ATÜT

İdris Küçükömer siyasal kurumların ekonomi üzerindeki belirleyiciliğini ortaya koymuş olsa bile, bu ortodoks Marksizm'den bir sapma anlamına gelmemektedir. Zira burada, Batılı olmayan toplumlarda üretici güçlerin belirleyici hale gelememiş olmalarını sorunsallaştıran Batı-merkezli bir bakış açısı egemen konumdadır. Marksizm'in 'tarihi determinizm' modeline uygunluk göstermeyen Doğulu toplum yapılarının, başka deyişle Doğu'nun Batı'dan farklılığının kavranabilmesi için, üretim ilişkilerindeki tıkanmaların nesnel şartlar itibariyle bir çözümlemesini yapmak gerekmektedir. Küçükömer, bu minval üzerinde Marx'ın ATÜT kavramını hiçbir eleştirel değerlendirmeye tabi tutmadan alıp Osmanlı toplumuna aktarmış olması nedeniyle ortodoks tanımlamasını yeterince hak etmektedir. ATÜT'ün Marksizm yoluyla yüklendiği esas anlam, hiç kuşkusuz Batılı toplum yapısının merkez ve model alınması olmaktadır. Bu itibarla ATÜT kavramı, Doğu-Batı ayrımına içkin bir oryantalizmin bir nevi taşıyıcılığını yapmaktadır. Konuyla ciddi şekilde ilgilenen Kemal Tahir'in de "Asya Tipi Üretim Tarzı kavramı çerçevesinde Türk toplumunu niteleme denemelerini bir tür oryantalizm olarak" (Kayalı, 2000) gördüğünü biliyoruz. Küçükömer'in oryantalizmi, Batı'yı evrenselleştiren ve onu tarihi akışın merkezi haline getiren bir söylemsellik olarak ortaya çıkar. Bunu aynı zamanda, modernizmi tebarüz ettiren bir tarih ve toplum paradigması olarak okuyabiliriz. 'Batılaşma' kavramı Küçükömer'in söyeminde modernizmin oryantalist bir uyarlaması haline gelmektedir. Nitekim Batı-merkezcilik oryantalizm ve modernizmin ortak paydasını teşkil eden bir üst-ideoloji işlevi görmektedir. Ancak Küçükömer'in Batı-merkezciliğini 'tarihi determinizm' çerçevesinde değerlendirmek; katıksız bir batıcılığın onun adına söz konusu edilemeyeceğini belirtmek gerekiyor. 'Batılaşma' tümüyle tarihi-nesnel bir zorunluluktur. Toplumsal ve kültürel kimlik dolayımında bir batılılaşma fikrine Küçükömer'in uzak durduğu bir gerçek: "Batı'lı olmak istemekle olmaz; ayrı lojik tarihi kategorileri birbirine indirgeyemeyiz.. Batı'ya ait kurumların indirgenebileceği ortak unsurlar

bulsak dahi diğer bir kültürü reddedip ona indirgemek ne kadar gerçekçidir. Birinden diğerine geçiş gibi konuşamayız" (Küçükömer, 1994a: 57). Mesele Batı'ya benzemek değil, Batı'yı 'ileri' kılan koşulların gerçekleştirilebilmesi meselesidir. Ayrıca bu, Doğu-Batı çatışmasından soyutlanamayacak bir tarihsel gerçeklik meselesidir.

Küçükömer'in tezlerine bir bütün olarak bakıldığında, onun modernleşme sürecinin getirdiği birtakım olumsuzlukları sorunsallaştıran bir çerçeveye sahip olduğu görülür. Modernleşme süreci Doğu-Batı farklılığını merkez-çevre ilişkisine döndüren tarihsel bir gerçeklik oluşturmuştur. Bu bağlamda Küçükömer, Doğulu/Asyatik toplumları tarihsel bir handikaba sokan nesnel yapıyı Marksist perspektiften çözümleme çabası içinde olmuştur diyebiliriz. Doğulu toplumlar politik toplumun tahakkümü altında şekillenmekten kurtulamamıştır. Politik toplumun başat olduğu Türkiye gibi ülkelerde "sivil toplum kurumları gelişemez" (Küçükömer, 1994b: 51). Ekonomi ve üretim ilişkileri toplumun itici gücü haline gelemez. Politik toplumun hegemonyası altında yaşanan modernleşme biçimleri politik toplumla diğerleri arasındaki çelişkileri giderek büyüterek 'düzenin yabancılaşması'nı olgusallaştırır. Bunu, devletin yalnızca topluma değil, modernizmin zorunluluklarına da bir yabancılaşması olarak düşünmek yanlış olmaz sanıyorum. Kapitalist olmadan modern olmak genelde Doğu toplumlarının ve özelde Türkiye'nin siyasal-toplumsal yapısını belirleyen bir olgu, hatta bir açmaz haline gelmiştir. Açmazdır, çünkü politik toplumun tahakkümü altındaki bir modernleşme üretici güçlerin gelişimini engellemekte, ülkeyi iktisadi ve siyasi açıdan kapitalizmin egemenlik alanına sokmaktadır. Politik toplum kendi çıkarları doğrultusunda uluslararası kapitalizmin önünü açabilmektedir.

İdris Küçükömer konuya, Marksist düşüncenin de icabı olarak tarihsel bir bütünlük içerisinde yaklaşır. Batılı toplum yapısını temel alarak modernleşme sürecinin üzerinde oluştuğu tarihsel koşulları Marksist bir doğrultuda temellendirmeye çalışır. Buna göre, Türkiye'nin yaşadığı tarihi 'sürünceme'nin nedenlerini iktisadi yapıda aramak gerekmektedir. Marksizm, tarihi determinizm çerçevesinde feodaliteden kapitalizme geçişi bir zorunluluk olarak öngörmüştür. Batı'nın toplumsal yapısı, bu geçişi zorunlu kılacak dinamiklere ve koşullara sahip bulunuyordu. Burjuva sınıfının doğuşu feodal koşulların bir ürünüydü. "Avrupa'da feodal üretim ilişkileri, merkeziyetçi olmaya elvermeyecekti" (Küçükömer, 1989: 18). Buna bağlı olarak Küçükömer "Osmanlı'da kapitalist düzene neden geçilemedi?" sorusunu Doğu-Batı farkını tayin edici bir düzlemde ele alır. Sorunun cevabı gerek Osmanlı'nın ve gerekse Türkiye'nin gerçek anlamda 'batılaşamama'sının nedenlerini de göstermiş olacaktır. Aynı zamanda Türk modernleşmesi içinde temel ve tali düzeydeki kırılmaların gerçek doğasına ve/veya anlamına ilişkin düşünceler içerecektir. Modernleşme sürecinin görünen (üstyapısal ve nisbeten batılılaşmış) yüzüyle görünmeyen (sınıflaşma

yeterliliği gösteremeyen iktisadi yapı) yüzü arasındaki çelişki ve çatışma, bu bağlamda Küçükömer'in Türk modernleşmesiyle ilgili değerlendirmelerinin odak noktasını oluşturur.

Küçükömer'e göre "Türkiye kapitalist olmadan Batılılaşamaz" (Küçükömer, 1989: 12). Osmanlı'nın kapitalist düzene geçememesinde çeşitli maddi ve toplumsal koşulların yanı sıra, 'Asyatik despotluk' başat etken olmuştur. Padişahın mutlak-tam hakimiyetiyle tanımlanan merkeziyetçi yapı, ATÜT'te (Asya Tipi Üretim Tarzı) iktisadi dayanağını bulmuş, bütün bir modernleşme süreci bu yapının çözülmesi, daha doğrusu tam anlamıyla çözülememesi biçiminde kendini göstermiştir. Tanzimat modernleşmesinin üstyapıda meydana getirdiği değişim padişahın mutlak hakimiyetinde somutlaşan Asyatik despotluğu bir ölçüde kırmış, fakat bu sınıfsal-toplumsal zorlamaya dayanan bir gelişme olmadığından dolayı kapitalizmin gelişimi için gereken koşullar ortaya çıkmamıştır. Büyük ölçüde dış dinamiklerin (Batı modernleşmesi ve emperyalizmi) etkisiyle gerçekleşen modernleşme süreci daha çok üstyapı kurumlarıyla sınırlı kalmış, toplumsal ve iktisadi yapıdaki değişiklikler belirleyici düzeye gelememiştir. İktidar tipolojisinde meşrutiyet ve cumhuriyet rejimleriyle somutlaşan değişmelere rağmen, iktidardaki belli güçler özerk ve elit bir zümre olma özelliğini sürdürmüşlerdir.

Padişah otoritesinin bölünmesinden itibaren devletin hakim ve belirleyici unsuru ağırlıklı olarak bürokrasi aygıtı olmuş, Türk modernleşme sürecine bürokrasinin yaklaşım ve egemenlik dürtüleri vaziyet etmiştir. Dolayısıyla Türk modernleşmesi iktisadi yapının değiştirilmesine yönelik bir doğrultu izlememiş, aksine bu yapıdan beslenen hem iç hem de dış odakların etkisi altında şekillenmiştir. Asyatik despotluk az çok kırılgan bir tarzda da olsa bürokrasinin iradesinde varlığını sürdürmüştür.

Bürokrasi ve Ekonomi-Politik

Bürokrasi, Osmanlı'daki merkeziyetçi yapının görece modernleşmiş bir biçimini temsil etmektedir. Küçükömer bürokrasiyi 'batılılaşma'nın önündeki en önemli engel olarak değerlendirirken, bürokrasinin zümresel çıkarlarının Asyatik yapıya muhtaçlığına dikkat çeker. Bürokrasinin elit bir zümre olarak kalmaya devam edebilmesi iktisadi güçlerin yükselişiyle çelişmektedir. İktisadi güçlerin iktidar üzerinde baskın konuma gelmemesi için üretim ilişkilerinin sınıfsal bir yapılanmayı gerçekleştirecek boyutlar kazanmaması gerekmektedir. Zira bürokrasi siyasal gücünden başka dayanağı ve iktisadi kaynağı olmayan bir zümredir. Bu itibarla bürokrasinin iktisadi çıkarlarıyla dizginlenmiş bir modernleşmenin, gerçek anlamıyla bir 'batılılaşma' sürecine dönüşmesi beklenemez. Tanzimat modernleşmesinin arkaplanında, nasıl ki "hegemonya paradoksu"nun aşılması ve böylece padişahın iktisadi çıkarlarını koruma ihtiyacı

vardıysa, bürokrasi de egemenlik gücünü kendi iktisadi çelişkileriyle belirlenmiş bir doğrultuda kullanagelmiştir. Artı- üründeki payını artırmak bürokrasinin belli başlı itici gücünü oluşturmuştur. Böyle olunca, bürokrasi'nin Türkiye'yi gerçek anlamda batılılaştırma arzusuna sahip aydın bir kesim olarak nitelenmesi, iktisadi yapı üzerindeki rolünün dikkate alınmamasından kaynaklanan bir yanılsama olmaktadır. Bürokrasi gerçek bir 'batılılaşma'yı kendisi adına tehlikeli görmekte, izlediği politik tutumlarla sürekli bunun yolunu kesmeyi istemektedir.

Küçükömer'in bürokrasiye yaklaşım tarzı ortodoks Marksist tavrı tüm açıklığıyla ortaya koyar niteliktedir. Modernleşme sürecine yön veren zihinsel ve kültürel dinamikleri tamamen dikkat dışı tutarak bürokrasinin yönsemelerini sadece 'artı-değer' faktörüyle tanımlamak başka türlü ifade edilemez. İktisadi arkaplan bürokrasi olgusunun bir boyutu olmaktan öte, belirleyici yani bütünü açıklamaya yönelik bir konuma getirilir. Buysa, -ortodoks niteliği bir tarafa- nihayetinde tek boyutlulukla malul bir çözümlemeyle sonuçlanmaktadır. Bu sebepten onun bürokrasiye yönelik eleştirileri de yer yer kendi ortodoks ve oryantalist zaafiyetleriyle belirginleşmiştir. Sözgelimi, "Bürokratlar (Tanzimatçılar olsun Jön Türkler olsun) batıda bulundukları uzun süre içinde oradaki sınıfsal hareketlerin...batı demokrasilerindeki yerini sanki hiç görmemişler, böyle bir şey yokmuş gibi davranmışlardır" (Küçükömer, 1989: 217) derken aslında hem ideolojik öngörülerle konuşmakta hem de Batı-merkezciliği siyasal anlamda dayatmaktadır. Ortodoks Marksizmin oryantalizmi burada örtük şekilde de olsa farkedilebilmektedir.

Ne ki Küçükömer'in tezlerindeki teorik çerçevenin eksik ve kusurları içerdiği tespitlerin yanlış olduğu anlamına gelmemeli. Burada söylemeye çalıştığımız gerek modernleşmenin gerekse bürokrasi olgusunun salt iktisadi boyutuyla açıklanamayacağıdır. Ancak bilhassa resmi ideolojinin empoze ettiği modernleşme ve bürokrasi 'mit'lerini dikkate alacak olursak, Küçükömer'in tezlerinin bu mitlerin çözülmesi ve daha nesnel bir kavrayışa zemin hazırlaması yönündeki bilimsel ve toplumsal işlevi anlaşılır olacaktır. Nuray Mert'in Küçükömer'in tezleri için "anlaşılır gibi değildir" (Mert, 2000) şeklindeki yargısına karşı en azından böyle bir anlaşılırlık olanağından söz edebiliriz. İktisadi indirgeyicilik bir yönüyle söz konusu mitsel yapının dünyevileştirilmesini sağlamıştır. Bunun için Küçükömer'in tezlerini makro planda değerlendirmek, mikro planda ortaya çıkan tutarsızlıkları ise göz ardı edebilmek gerekiyor. Daha açık söylemek gerekirse, Marksist söylem bürokrasinin çıkar örüntülerinin dışında olmadığını ve sömürü düzeninin oluşturulmasındaki rolünü görmek açısından önemsenmeli, fakat bürokrasinin yekpare, kusursuz işleyen aygıt gibi düşünülmesinin naifliği de gözden uzak tutulmamalıdır. Esasen bürokrasinin modernleşme sürecindeki işlevselliği ile, kurumsallaşmış oylumdaki birtakım çıkar örüntüleri yoluyla politik sürece müdahil olması arasında bir zıtlık oldu-

ğu söylenemez. Bunu bürokrasinin tutarsızlığı değil kompleks bir gerçekliği olarak algılamak daha doğru olur. Buna göre 'iktisadi çıkar' unsuru, gerek toplum-devlet ilişkileri, gerekse devletin diğer iktisadi ve politik ilişkileri üzerindeki belirlenimleri sayesinde bürokrasinin 'amaç ve beklentileri'ne dair anlamlı sonuçlar verebilir. Küçükömer'in yaptığı da, temelde, bu tür belirlenimlerden hareketle tarihsel sürekliliği olan bir iktisadi arkaplan ortaya koymak olmuştur. Modernleşme olgusunun dış faktörlerle açıklanması da iktisadi indirgemeciliğin bir sonucudur daha çok. Bununla beraber, "Batı müesseselerini alma prensibi, *içerden bir sınıf tarafından getirilmekten çok*, açıkça dışardan kapitalizmin zorlamaları ile getirilecekti" (Küçükömer, 1989: 56) (italik vurgu bize ait) ifadesinde görüldüğü gibi, söyleminde birtakım belirsizliklere yer verme gerekliliğini hissetmiş, fakat belli ki bunları belirleyici özellikte görmemiştir. Küçükömer'in bakış açısından sorun, aslında, Asyatik yapının kırılamamış olması sorunudur. Bu yapının devam etmesinden en çok kazançlı çıkan kesim ise bürokrasi olmaktadır. Küçükömer Atatürk'ün vasiyetnamesindeki servetin büyüklüğüne değinirken, siyasal-bürokratik iktidarın sağladığı ranta bir gönderme yapmakta, sistemin iktisadi temellerine işaret etmektedir. Bahsedilen malvarlığı sisteme ilişkin bir göstergedir gerçekten. Nitekim o dönemin devletçilik politikası da gerçek dinamikleri ne olursa olsun sonuçta "devletin el koyduğu artık-üründen özel kişilere servet transferi" (Küçükömer, 1989: 110) sağlamanın yolunu oluşturmuştur. "Yeni bir iç yağma ya da talanla bu olmuştur. Servetler bir iki işlemle adeta kapılmıştır" (Küçükömer, 1989: 99). Merkeziyetçi yapı içinde başka türlü zaten olamaz, "Bürokrat kendine de akan servetin akış biçimi karşısına çıkamazdı" (Küçükömer, 1989: 99). Küçükömer'in bürokrasiyle ilgili tesbitleri bilhassa emperyalizmle ilişkiler bağlamında hayli çarpıcı, 'iddialı' ve belki acımasız sayılabilecek noktalara varır. "Kapitalizm, 19. Yüzyılda, Osmanlılarda asıl çıkarlarını batıcı-laik kapıkulu ya da bürokratlar eliyle sağladı" (Küçükömer, 1989: 154). Bürokrasi emperyalizmle işbirliği yapacak kertede kendi iktisadi çıkarlarına bağlanmış, "emperyalizm için gerekli ortamı yaratan hareketleriyle ve işbirliği yaptıkları iddia edilen çevrelerle.. imparatorluğun dağılmasında gerçekten çok talihsiz tarihi bir rol oynamışlardır. Bunlar emperyalizmin Osmanlı üretim güçlerini tasfiye yolu içinde büyük ölçüde halkın, İslâmcıların ve padişahın, daha doğrusu Abdülhamid'in karşısına düşmüşlerdir" (Küçükömer, 1989: 218). Abdülhamit tam bir yabancı düşmanı olduğundan dolayı "Tanzimat döneminin batıcı bürokrat grubu ile padişah beraberliği de bozuluyordu" (Küçükömer, 1989: 74). İmparatorluğun yıkılmasındaki rolüyle tam da uluslararası kapitalizmin çıkarları doğrultusunda hareket etmiş olan bürokrasi, Cumhuriyet tarihi boyunca yine aynı şekilde kapitalizmin hakim unsurlarıyla uyuşarak iktisadi çıkarlarını temin etme politikası izlemiştir. Böylelikle Türkiye'deki politik değişmeleri ve hatta darbeleri bürokrasi ve emperyalizm işbirliğinin bir sonucu, yani 'komplosu' addetmek mümkün olabil-

mektedir. II. Dünya Savaşından sonraki ABD yardımları bu komplonun bir parçası olarak devreye girer: "ekonomik-militer tulumbayı kurmalı, tulumbaya ilk suyu akıtmalı (yardım, kredi) sonra sağmak ya da sömürmek üzere tulumbayı çalıştırmalıydı.. Marshall Planı, ikili anlaşmalar, NATO.." (Küçükömer, 1989: 116) vs., bunların hepsi tekelci emperyalizmin sömürü örüntüleridir. Ancak 1950'li yıllarda girişimci sermaye kanadındaki gelişme, toplumla beraber bürokrat kesimde de bir fakirleşmeye yol açar. Bu durum bürokrasinin işine gelmediği gibi ulusal kapitalizmin güç kazanması sebebiyle tekelci kapitalizmin de işine gelmeyecektir. "Tekelci kapitalizmin egemen olduğu bir dünyada onun koşulları içinde DP iktidarının uzun süreli bir şansı yoktu." DP'nin iktidardan düşmesi "Başlangıcı CHP iktidarında atılan yolda gelişen iç üretim güçlerine dayanarak ve onların daha da gelişmesi için izlenen ve kaçınılmaz gözüken politikadan olmuştur. Fiilen ise, bürokratik batılaşma akımının şartlandırdığı, bürokratların subay kanadında bir grup tarafından düşünülmüştür" (Küçükömer, 1989: 226). DP'nin izlediği, daha doğrusu önünü açtığı 'sınıflaşma' siyaseti ne bürokrasinin ne de tekelci kapitalizmin çıkarlarıyla bağdaşır. Topumun yararı bürokrasi ve emperyalizmin beklentileriyle çelişir. Tekelci kapitalizm azgelişmiş/gelişmekte olan ülkelerdeki istikrarsızlığı sürekli kılma ve her zaman ondan yararlanma çabası içinde olmuştur. Uluslararası kapitalizmin düşmanı, kendine rakip olabilecek kapitalist güçlerdir yine. Küçükömer'in 1960 darbesinin arkaplanına ilişkin değerlendirmesi, solun çok büyük bir kesimini kızdıracak ölçüde aykırı ve sert bir söylem içermektedir. Küçükömer açısından bu aynı zamanda marjda bir entelektüel oluşun da göstergesi kabul edilebilir. Hiç değilse bilimsel etiğin bir ifadesi saymak mümkündür.

Çatışma Olgusu ve Siyasal Romantizm

Küçükömer, tarihsel bir ayrışmaya tekabül eden İslâmcılık-laiklik çatışmasına yine aynı tarihsel çerçeve içinde yaklaşmış, bu çatışmanın ideolojik temellerini büsbütün göz ardı etmiştir. Bu çatışma bürokratların artı-ürüne konması ve emperyalizmin ülkeyi yarı sömürge haline getirebilmesine elverişli siyasal zemini sağlayacak, yapay bir çatışma ortamı içerisinde gerçek problem ve çelişkilerin üzeri örtülecektir. "Bürokrat (sivil, subay) laik, güya ilerici sayılacak, emperyalist kıskacı içinde bürokrat oyunlarıyla içine kapanan İslâmcı-doğucu kamp ise, gerici sayılacaktı!" (Küçükömer, 1989: 82). Küçükömer açısından tarihin akışının (kapitalistleşmenin) engellenmesi ve/veya geciktirilmesi bağlamında ideolojik farklar ancak tali bir öneme sahiptir. Temel çelişkinin çözümü geciktirildiği sürece bundan bürokrasi ve emperyalizm yararlı çıkmaktadır. "Türkiye'nin kurtuluşu için üretim ilişkilerinde esaslı değişiklik düşünülmediği için mücadele, laikler ve İslâmcıların yüzeydeki Türkiye'yi bölücü mücadelesine dönüyor. Bu mücadele emperyalizmin tam istediğidir" (Küçükömer,

1989: 231). Burada Küçükömer'in söz konusu çatışmaya yaklaşımını bilimsellik vasfından öte eleştirel mahiyetiyle dikkate almakta yarar var. Çatışmayı ideolojik içeriğinden boşaltmakla çözümlemelerinin belki bilimsel anlamda değer kaybettiği söylenebilir, ancak çıkar odaklarınca oluşturulan iktisadi döngünün kırılabilmesi açısından söz konusu çatışmaya 'öncelikler hiyerarşisi' bağlamında yaklaşıldığında Küçükömer'in söylemi toplumsal ve siyasal bir aciliyeti ifade etmektedir. En azından, ideolojik içeriğinden soyutlamaya gerek duymaksızın çatışmanın iktisadi boyutu üzerine yoğunlaşma olanağını kullanmak durumundayız. Öte yandan ideolojik çatışmanın gizleyici işlevi tabii ki yadsınamaz. Ancak bu işlevin daha mikro düzeyde ve ampirik yöntemlerle belirlenmesi gereği vardır. İdeolojik çatışmayı sadece gizleyici işleviyle almak ise tek boyutlu ve büyük ölçüde Marksist önyargılara bağımlı bir yaklaşım olacaktır. İdeolojik çatışmanın ekonomik çelişkileri şiddetlendirmesi ihtimalini de dikkate alan, ideolojik önyargılara karşı temkinli bir perspektiften çatışmanın temel unsurunun maddi çıkarlar mı yoksa bilinç farklılıkları vb. faktörler mi olduğunu metodolojik anlamda daha bilimsel bir titizlikle sınayan yaklaşımlar Küçükömer'in tezlerini değerlendirmede belirleyici olacaktır. Küçükömer modernleşme sürecinin iktisadi boyutuna ilişkin bütünsel ve görece nesnel bir resim oluşturmakla beraber, indirgeyici tutumu tezlerine karşı sürekli bir güvensizlik etkisi oluşturmuştur. Dahası İslâmcılık-laiklik eksenindeki 150 yıllık bir çatışma olgusunu, çok temel siyasal-ideolojik argümanlara rağmen salt iktisadi nedenlere bağlamak, bilimsel anlamda bir sığlığın göstergesi olmaya da başlamaktadır.

Küçükömer'in ideolojik çatışmayı tali bir sorun olarak değerlendirmesinde anti-emperyalist tavrın belirleyici olduğu görülüyor. Siyasal güç odaklarına yaklaşımı ve sağ-sol kavramlaştırması da anti-emperyalist bir duyarlıktan kaynaklanmış, aynı zamanda siyasal söylem tarihi-sosyolojik tezlerdeki determinist perspektifi nesnel bir dayanak anlamında öncelemiştir. DP ve AP iktidarlarının önünü açtığı iktisat politikasına olumlu bakışında emperyalizme karşı verilecek mücadelenin koşullarının oluşturulması başat etkendir. Bu bakış aynı zamanda kendi söylemiyle olan tutarlılığının bir göstergesidir. Ancak Küçükömer'in anti-emperyalist söyleminin ortodoks Marksist içeriğini dikkate almaksızın bu tutarlılığın farkına varamayız. Şöyle ki, bu iktidarlar anti-emperyalist bir gelişmeye zemin hazırlamanın yanında, kapitalistleşme sürecine hız vererek tarihin akışına yardımcı olmaktaydı. Toplumun sosyalizme doğru yol alabilmesi için iktisadi sınıfların teşekkül etmesi ve sınıfsal çatışmanın olgunluk aşamasına gelebilmesi gerekmektedir. "DP gibi AP de üretim güçlerini daha süratle geliştirebilmektedir; ve emekçileri bilinçlendirecek objektif koşulların yaratılmasını daha süratle sağlamaktadır" (Küçükömer, 1994b: 71). Dolayısıyla mezkur iktidarlar merkeziyetçi yapının kırılması ve altyapının değişiminde iler(let)ici unsurlar olarak görev yapmıştır. Buna göre Türkiye'de sol

partilerin işlevini sağ partiler yapmaktadır. Küçükömer buradan hareketle, Türkiye'de sağ partilerin (DP, AP) sol, solun(CHP) da sağ olarak tanımlanabileceğini belirtir. Böylelikle, altyapısal değişime koşut olarak halkın yararını esas alan yeni, ayrıksı bir siyasi jargon üretir: Halkın menfaatleri doğrultusundaki siyasetler solda olmanın, aleyhine olanlarsa sağın belirleyici özelliğini oluşturur.

Küçükömer'in sağ-sol ayrımı gayet somut ve kendi nesnelliği içinde görece tutarlılık göstermekle beraber, bunun her şeye rağmen eleştirel bir amaçla yapıldığını söyleme olasılığı vardır. Aksi halde böyle bir ayrım kafa karışıklığı meydana getirmekten öteye gitmeyecektir. Fikri ve bilimsel kriterler açısından değerlendirilirse, ortodoks Marksist yaklaşımdan kaynaklanan indirgemeciliğin burada da tüm naifliğiyle kendini gösterdiği ve orijinal görüntüsüne rağmen söz konusu jargonun 'iğreti' bir yapı sergilediği açıktır. Dünya görüşünden ve söylemsel unsurlardan bağımsız bir sağ-sol tanımının ne kavramsal ne de siyasal geçerliliği vardır. Belki bunun siyaset sosyolojisine daha çok romantik bir çeşni kattığından söz edilebilir. Ama sahip olduğu entelektüel harcın önemini azaltmayan bir çeşni... Ufuk açıcı bir entelektüelin sosyolojik ve siyasal düşünceye bir tür muzipliği. Ece Ayhan'daki 'uç beyi' tavrının bilimsel alandaki bir izdüşümü belki de.

Tekrarlayacak olursak, Küçükömer'in yaklaşımlarında ortaya çıkan temel problem, ideolojik dille/düşünceyle bilimsel dilin/düşüncenin birbirine karıştırılması olmuştur. Böyle bir karışmayla tebarüz eden söylemsel yapılar epistemolojik bir sorunsalı bünyesinde ister istemez taşıyacaktır. Bu sorunsal, Küçükömer'in tezlerinin yadsınması değil daha bilimsel bir düzeyde temellendirilmesi ihtiyacını duyuruyor. Ortodoks ve modernist önyargılara karşı daha korunaklı, bilimsel aklın daha ağır bastığı, daha anlamaya dönük çözümlemelerle, belki daha az aykırı, ama daha sağlam ve etkin söylemlerin inşa edileceği zeminlerin oluşturulması gerekiyor.

REFERANSLAR

Ayhan, Ece (1993) *Şiirin Bir Altın Çağı*, İstanbul: Yapı Kredi Yayınları

Kayalı, Kurtuluş (2000) "Kemal Tahir Gibi Yerli Bir Entellektüeli Doğru Anlamanın Yolu Düşünsel Konumunun Farklılığını Kavramaktan Geçer", *Doğu-Batı*, sayı: 11

Küçükömer, İdris (1994a) *Halk Demokrasi İstiyor Mu?*, İstanbul: Bağlam

Küçükömer, İdris (1994b) *Sivil Toplum Yazıları*, İstanbul: Bağlam

Küçükömer, İdris (1989) *Düzenin Yabancılaşması*, İstanbul: Alan

Mert, Nuray (2000) "İdris Küçükömer ve 'Düzenin Yabancılaşması' ", *Doğu Batı*, sayı: 11